

Розглянуті вище питання вказують на необхідність подальшого наукового дослідження форм державного регулювання діяльності небанківських фінансових установ та внесення пропозицій щодо вдосконалення чинного законодавства в цій сфері.

*Стаття рекомендована до друку відділом проблем
державного управління та адміністративного права
Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України
(протокол №10 від 16 жовтня 2003 р.)*

*Лознякова Т.С.,
викладач кафедри економічної теорії і
права Подільської державної аграрно-
технічної академії*

ПИТАННЯ СПІВВІДНОШЕННЯ КАТЕГОРІЙ І ПОНЯТЬ БЮДЖЕТНОГО ПРАВА УКРАЇНИ

*Сутність права може бути розкрита лише системою категорій,
що висвітлюють його реальну історію.
Л.І. Спіридонов*

Постановка проблеми співвідношення категорій і понять бюджетного права України обумовлена передусім тим, що в основі будь-якої системи наукового знання лежить певний понятійно-категорійний апарат, що обов'язково визначається специфікою об'єкта дослідження тієї чи іншої науки. Наука бюджетного права не є виключенням. Вона оперує визначенням, притаманним лише їй колом понять, має особливі, специфічні категорії. Останні, як найбільш загальні, основні, фундаментальні поняття несуть головний тягар в понятійному апараті бюджетного права і мають всезагальне розповсюдження.

Що ж таке категорія? Відповідь на дане питання почали шукати ще у стародавній Греції, зокрема, особливу увагу йому приділив Аристотель, поглиблюючи і розвиваючи пізнання людини у сфері держави і права [14, 222]. Філософ присвятив даній проблемі однойменну працю [1], внаслідок чого тепер ми розуміємо термін “категорія” так, як його визначив Аристотель, оскільки старогрецьке слово “kategoria” означало у побуті “звинувачення”, а на філософській мові Аристотеля термін “категорія” позначав основну, загальну ознаку, найбільше родове поняття, що не зводиться до іншого [16, 62-63], бо “будь-яка сутність ... означає деяку (одну) дану річ [1, 10]”.

Відповідно до цього наступники і визначають категорію як “розряд, порядок чи відлік предметів [8, 97]... найбільш загальне і фундаментальне поняття, яке відбиває найсуттєвіші, всезагальні якості [15, 1051] і відносини предметів та явищ дійсності об'єктів світу та пізнання [12, 623], найбільш загальні поняття, що виражають основні якості і закономірності явищ об'єктивної реальності і визначають характер науково-теоретичного мислення [11, 127]”. На думку М.М. Розенталя, правові категорії – це згустки, “вузли” пізнання, бо в них виражаються найбільш важливі, суттєві риси, сторони явищ і предметів. З їх допомогою пізнання розкриває внутрішній зв'язок, єдність, суттєві відносини між явищами [9, 8].

“Правові категорії, – підкреслює А.М. Васильєв, – найбільш глибокі, фундаментальні поняття, що являються межею узагальнення і в якій-небудь галузі знань і в правознавстві в цілому” [5, 87].

У зв’язку з цим основною метою статті є дослідження суті бюджетно-правових категорій як фундаментальних понять бюджетного права, поділ їх за походженням, основною сферою застосування і ролі в даній науці.

Як вже зазначалося, категорії є різновидом понять і являють собою основне стійке теоретичне ядро. Вони поступово виділяються з усієї сукупності як поняття найбільш загальні за об’ємом і можливостями продуктивного використання у пізнанні наукових явищ, а тому є найбільш значимими по своїй ролі у науці [7, 183].

Категорії бюджетного права являються опорними пунктами, східцями пізнання, формуються не всі разом, а кожна на строго визначеній стадії розвитку пізнання, що відповідно характеризує процес розвитку науки бюджетного права. Поява кожної нової категорії в ході розвитку пізнання не випадкова, а необхідна. Цей процес виникає тому, що пізнання, проникаючи все глибше в світ явищ, виявило нові всезагальні сторони і зв’язки, які вже не вкладаються в існуючі категорії і потребують для свого вираження і фіксації нових категорій. З’явившись, кожна нова категорія вступає в певні необхідні відносини і зв’язки з існуючими категоріями і таким чином, займає своє особливе, обумовлене розвиваючим процесом пізнання місце в загальній системі категорій [17, 84]. І якщо ми розташуємо категорії в тій послідовності, в якій вони з’явилися в процесі розвитку пізнання і практики, нам не важко буде виявити місце, роль і значення кожної категорії, їх взаємовідношення і взаємозв’язок.

Категорії бюджетного права являються концентрованим вираженням загальних, найбільш суттєвих ознак, якостей, закономірностей і взаємозв’язків діалектичного руху матеріальних і духовних об’єктів тієї сфери діяльності, котру вони вивчають (а саме бюджетну діяльність держави) [13, 13].

Практика використання термінів “категорія” і “поняття” показала, що в одних випадках вони розуміються як синоніми, а в інших – такі, що знаходяться у відношенні повного взаємовиключення [4, 81]. Протилежність, антиномічність (виділено мною – Т.П.) вживання одних і тих же термінів веде до постановки проблеми співвідношення понять і категорій або, скоріше всього, являється вираженням такої проблеми. Ці терміни по змісту мають між собою спільні і відмінні риси. На нашу думку, спільне заключається в тому, що і перші, і другі, якщо обмежитись рамками права, мають більш широкий характер. Відмінність же полягає в тому, що поняття як форма логічного мислення, мають “права громадянства”, влюбій конкретній науці. Категорії – це ті ж поняття без цього “права громадянства”. Крім того, категорії мають більш ширший характер, бо вони охоплюють, тобто відображають як сферу мислення (нагадаємо, що поняття – це результат форми мислення), так і його об’єктивний зміст [10, 53]. Прикладом може бути основна, базисна категорія бюджетного права – “бюджет”. Термін “бюджет”, для бюджетного права є безперечно категорією, тому, що саме цей термін “вибудовує” понятійну систему науки бюджетного права і в аспекті наповнюючих її компонентів (блоків), і з позиції відносин, що склалися. Основний тягар такої категорії полягає в забезпеченні цілісності науки та її провідної ролі в юриспруденції. Дана категорія безпосередньо пов’язана з кінцевою метою теоретичного пізнання бюджетно-правової дійсності як об’єкта науки бюджетного права – з формулюванням і розкриттям сутності поняття бюджетного права. Як поняття, термін “бюджет” знаходить своє відображення в інших галузях права: конституційному, адміністративному праві (де цей термін має похідне, другорядне значення). Але поряд із спільними та відмінними рисами понять та категорій бюджетного права, ми не повинні нехтувати

їх особливими функціями, котрі виконують важливу роль в пізнавальному процесі і дякуючи яким стоять не просто поряд, а кожна займає своє місце в цілісній структурі пізнання.

Категорії, що використовуються наукою бюджетного права розрізняються за їх походженням, основною сферою застосування і роллю в даній науці. Виділяються всезагальні, загальнонаукові, загально-правові, власні поняття і запозичені у інших галузевих наук.

Всезагальні категорії – це філософські поняття, що розкривають методологію пізнання (сутність, зміст і форма, загальне, особливе і окреме, історичне і логічне та ін.) [3, 12]. Для науки бюджетного права вони мають цінність інструменту, що забезпечує усестороннє і глибоке вивчення її предмета.

Загальнонаукові категорії являють собою категорії соціології, політології, економічної науки і ряду інших, що вивчають ті ж явища і процеси, що і бюджетне право, але кожна в своєму аспекті. Такі поняття сприймаються наукою бюджетного права як готові логічні конструкції, що отримують наповнення і розвиток з бюджетно правової сфери у зв'язку із закріпленням правовідносин, що регулюються нормами бюджетного права. Відомий фахівець сучасного французького фінансового права П.М. Годме у своїй класичній праці “Публічні фінанси” підкреслює, що “дослідження фінансових явищ вимагає звернення до багатьох наук, наприклад, до конституційного, адміністративного права, політичної економії, соціології і психології” [6, 36]. Найближчими до науки бюджетного права в цьому сенсі, на нашу думку, є фінансова наука і політекономія. Так, базисну, основоположну категорію “бюджет” і похідні – “дохід”, “видатки”, “гроші” та низку інших наука бюджетного права досліджує як творіння державної влади, природно залишаючи при цьому поза предметом свого дослідження їх не менш істотний перший, об'єктивний бік, а саме те, що вони в такій же мірі є водночас і продуктом товарного виробництва [18, 65].

Проте посилення соціологічного, політичного підходів в дослідженні об'єктів бюджетно-правової дійсності суттєво позначається на введенні в систему науки бюджетного права нових понять. Або понятійний апарат буде перенасичений категоріями соціології і політології або вдасться знайти вдалі пропорції власних і запозичених понять. Правильно визначене співвідношення багато в чому залежить від направлення розвитку бюджетної думки (юридичний позитивізм, соціологічна школа права, інша політико-правова орієнтація), а також від ступеня впливу політики на юридичне знання.

Загально-правові категорії в науці бюджетного права виконують дві функції. По-перше, вони утворюють “специфічну ланку методу пізнання права” [5, 74], а відповідно, грають методологічну роль в науці бюджетного права, позначаючи шлях пізнання її предмета. По-друге, вони складають загальнотеоретичну основу для розгортання бюджетного знання. Поняття права, держави, правовідносин, джерел права, відповідальності і багато інших, переломлюючись через бюджетно-правову матерію, зберігають своє сутнісне трактування, яке їм дає загальна теорія держави і права, але несуть інший науковий тягар в бюджетному праві. Звідси й інший результат їх застосування. Наприклад, з опорою на категорію “джерело права” виводиться поняття “джерело бюджетного права”, зміст якого конкретизується порівняно із загально-правовою категорією уточненням сфери нормативного регулювання. Крім того, можливе коректування понять загальної теорії права з врахуванням найважливіших особливостей бюджетного права і понять науки, в яких відображаються такі особливості. Це стосується, наприклад, специфіки бюджетно-правових норм. Особливості бюджетно-правової і, навпаки, зародків публічного права в приватному; по-друге, широкою сферою бюджетно-правового регулювання, що торкається сфери інших галузей права: конституційного, адміністративного; по-третє, забезпеченням реалізації ряду норм бюджетного права на галузевому рівні. Все це

зумовлює включення в науку бюджетного права понять “конституція”, “громадяни”, “власність”, “юридичні та фізичні особи”, “правоздатність”, “дієздатність”, “державний апарат” та ін.

Бюджетно-правові категорії не розташовані в один ряд по горизонталі. Вони, так би мовити, різної питомої ваги. В міру субстанціональності, за ієрархією цінностей основні категорії науки бюджетного права займають місце, що обумовлює їх поділ на базисні і спеціалізовані (похідні). Базисні категорії – це ті, яким властиві атрибути субстанціонального. Вони належать до тієї частини науки, яку у філософів прийнято називати онтологічною частиною, або наукою про суще. Цим категоріям іманентна внутрішня цілісність, глобальність, фундаментальність. Такою базисною, онтологічною і фундаментальною в бюджетному праві є категорія “бюджет”. Важливість цієї категорії проявляється в здатності на рівні логічної форми максимально охопити сферу регулювання і вивчення бюджетного права. Тут можна говорити про великий об’єм вказаної категорії, оскільки багато узагальнених в ній об’єктів вивчення співпадає з предметом пізнання науки бюджетного права в цілому. Крім того, категорія “бюджет” допомагає встановити зовнішні кордони бюджетного права, що відділяють відповідний інститут (а відповідно і галузь права – фінансове право) від інших галузевих і теоретичних систем. Всі інші бюджетно-правові категорії є похідними (спеціалізованими, другорядними). До них відносяться категорії “бюджетно-правова норма”, “система бюджетного права”, “бюджетний процес”, “бюджетне правовідношення”, “бюджетний період” та ін.

На нашу думку бюджетно-правові категорії – це широкі за рівнем узагальнення і абстрагування в межах бюджетно-правової науки поняття. Вони відображають найістотніші властивості бюджетно-правової дійсності, головні зв’язки всіх правових явищ і тому є найбільш глибокими за змістом і широкими за об’ємом поняттями, які в силу цього складають постійну частину, основу науки бюджетного права [2, 26]. А.М. Васильєв вірно підкреслює, що ще однією особливістю юридичних категорій, порівняно з категоріями інших наук, є їх закріплення в законі [5, 92]. Ми цілком підтримуємо його думку.

Отже, резюмуючи можна підкреслити, що бюджетно-правові категорії – це найбільш загальні, фундаментальні поняття, в яких відображаються найсуттєвіші якості бюджетно-правової дійсності, закріплюються знання, які мають істотне значення і які в силу цього складають постійну частину, основу науки бюджетного права.

Література

1. Аристотель. Категории. / Пер. А.В. Кубицкого. Ред., вступ. статья и примечания Г.Ф. Александрова. – М.: Государственное социально-экономическое издательство, 1939.
2. Бельский К.С. Финансовое право. – М.: Юрист, 1994.
3. Богданова Н.А. Понятия науки конституционного права: опыт аналитического и синтетического подходов к построению системы // Вестник Московского ун-та. – Сер. II. Право, 1999.
4. Булатов М.А. Логические категории и понятия. – К.: Наукова думка, 1981.
5. Васильев А.М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки системы категорий теории права. – М., 1976.
6. Годме П.М. Финансовое право. – М.: Прогресс, 1978.
7. Готт В.С., Семенов Э.П., Урсул А.Д. Категории современной науки (становление и развитие). – Москва: Мысль, 1984.
8. Даль Владимир. Толковый словарь живого великорусского языка. В 4-х томах. – Т. 2: И-О. – М.: Рус.яз. – 1989.
9. Категории материалистической диалектики / Под ред. М.М. Розенталя и Г.М. Штрауса. – М., 1957.

10. Конкин М.И. Проблема формирования и развития философских категорий: Монография. – М.: Высшая школа, 1980.
11. Краткий словарь по философии / Под общей ред. И.В. Блаберга, И.К. Пантина. – 3-е изд., доработанное и дополненное. – М.: Политиздат, 1979.
12. Малая советская энциклопедия. Издание третье. В 10-ти томах. – Москва: Большая советская энциклопедия, 1960.
13. Налоги. Учебное пособие. Изд. второе перераб. и дополн. / Под ред. В.В. Буряковского. – Дніпропетровськ: Пороги, 1998.
14. Нерсесянц В.С. Политические учения древней Греции. – М.: Наука. – 1979.
15. Советский энциклопедический словарь. – Москва: Советская энциклопедия, 1979.
16. Чанышев А.Н. Аристотель. Второе, дополненное издание. Серия: “Мыслители прошлого”. – М.: Мысль, 1987.
17. Шептулин А.П. Система категорий диалектики., М.: Наука. – 1967.
18. Щербанюк О.В. Співвідношення науки фінансового права і фінансового права // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наукових праць. Вип. 100: Правознавство. – Чернівці: Рута, 2001.

*Стаття рекомендована до друку кафедрою економічної теорії та права
Подільської державної аграрно-технічної академії
(протокол № 15 від 8 липня 2003 р.)*

*Тлокар А. М.,
викладач кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права
Хмельницького інституту регіонального
управління та права*

ДО ПИТАННЯ КЛАСИФІКАЦІЇ ФОРМ УПРАВЛІННЯ

Форми управління потребують внутрішньої структурно-логічної впорядкованості, що досягається завдяки їх класифікації.

Різноманітність класифікацій форм управління, що представлена в юридичній науковій літературі, не знімає проблеми теоретичного аналізу та визначення базових положень їх класифікації.

Термін “класифікація” походить від латинського *clasis* – розряд, клас і означає поділ предметів певної сукупності за спільними ознаками з утворенням системи класів цієї сукупності.

Широке коло науковців класифікують форми управління з точки зору зовнішнього прояву управлінської діяльності органів виконавчої влади і за цим критерієм розрізняють правові і неправові форми, а потім виділяють ряд різновидів першої і другої груп. Різниця між правовими і неправовими формами, як правило, проводиться за характером наслідків, що викликаються даними формами. Так, для правових форм характерним є те, що вони завжди тягнуть за собою чітко виражені юридичні наслідки: виникнення, зміну чи припинення правовідносин між суб'єктами і об'єктами управління. Неправові форми прямих юридичних наслідків не породжують.